

D(e)-deleesje yn it Sealtersk

P. Kranze (Mildaam)

1 Ynlīeding

In opfallend ferskynsel yn it Westerlauwersk Fryske (Wlfr.) is it weifallen fan dedentaal en de eventueel folgjende schwa yn 'e doetiid-útgongen fan 'eswakke tiidwurden fan 'e twadde klasse:

Afr. *fregede > Wlfr. *frege*

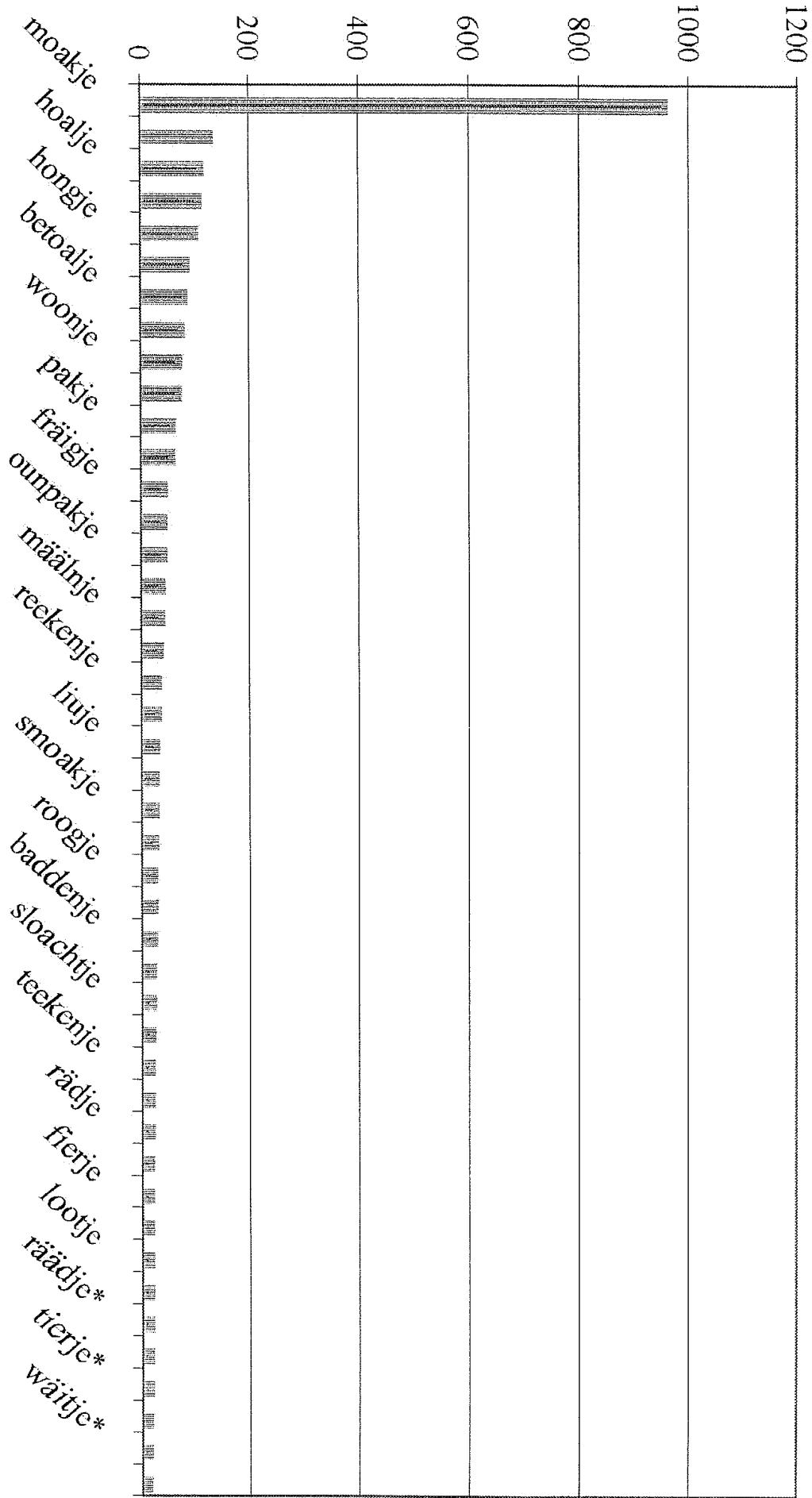
Yn syn bānbrekend artikel oer dat ûnderwerp fynt Meijering al gefallen fan dy deleesje yn it Aldfrysk¹ en hy ornearret dat dy miskien yn 'e Aldfryske perioade al folle mear foarkaam as dat út 'e oerlevere boarnen bliken docht. Mar hy moat tajaan dat wy út dy tiid spitsigernôch allinne skriftlik materiaal hawwe (1980:278).

No docht him it gefal foar dat wy in fariant fan it Fryske hawwe dēr't wy dat ferskynsel miskien dochs yn 'status nascendi' waarnimme kinne en dat is it Sealtersk. It Sealtersk komt oan 'e iene kant mei it Westerlauwersk Fryske oerien wat de notiid-útgong op -je oangiet, wylst it oan 'e oare kant ornaris noch de folle doetiid-útgong -ede bewarre hat, dy't ek foarkomt yn it oanbuorjende Leechdútsk fan it Iemslân (Schönhoff 1908:198) en de Hümmling (Book, 1993: b.g. 306, 309).

Dochs binne der noch mear ferskillen dy't hjir fan belang binne. Sa mist it Sealtersk faak de Wlfr. *d*-deleesje tusken vokalen en oan 'e útgong: *Weeder, Kloedere, Brood, Räid, dood, Lound* (ferlykje Wlfr. *waar, klean, brea, rie, dea, lân*), wylst oan 'e oare kant neist *de*-deleesje yn 'e doetiid² fan guon tige gongbere sterke tiidwurden ek noch *d*-deleesje yn 'e notiid 3 sg. fan dy tiidwurden foarkomt: *hä, kwä, dä* njonken *häd, kwäd, däd* (Wlfr. *hat, seit, docht*)³.

Lit ús no it fjild ris besjen. Deleesje fan *de* is it earst sinjalearre troch Fort (1985:152). Fierders komt it ferskynsel yn it skriftlike Sealtersk hast net foar, dat wy sille ús dêrom fierder basearje op 'e sprutsen taal. Dêrfoar kinne wy útgian fan 'e trânskripsjes fan in grut tal lûdopnamen foar it Nij Sealter Wurdboek: meiinoar sa'n 138 oeren fan in ferskaat oan sprekkers út alle trije doarpen, meast vrij pratend en fertellend, wat goed 6 MB oan tekstmateriaal opsmiet. Dy transkripsjes binne fan in vrij 'narrow' type en troch behanneling yn in konkordânsje-programma

Graafyk 1 – Meast frekwinte verba op 'jem(n)'
(ferhege frekwinsje op offraach)

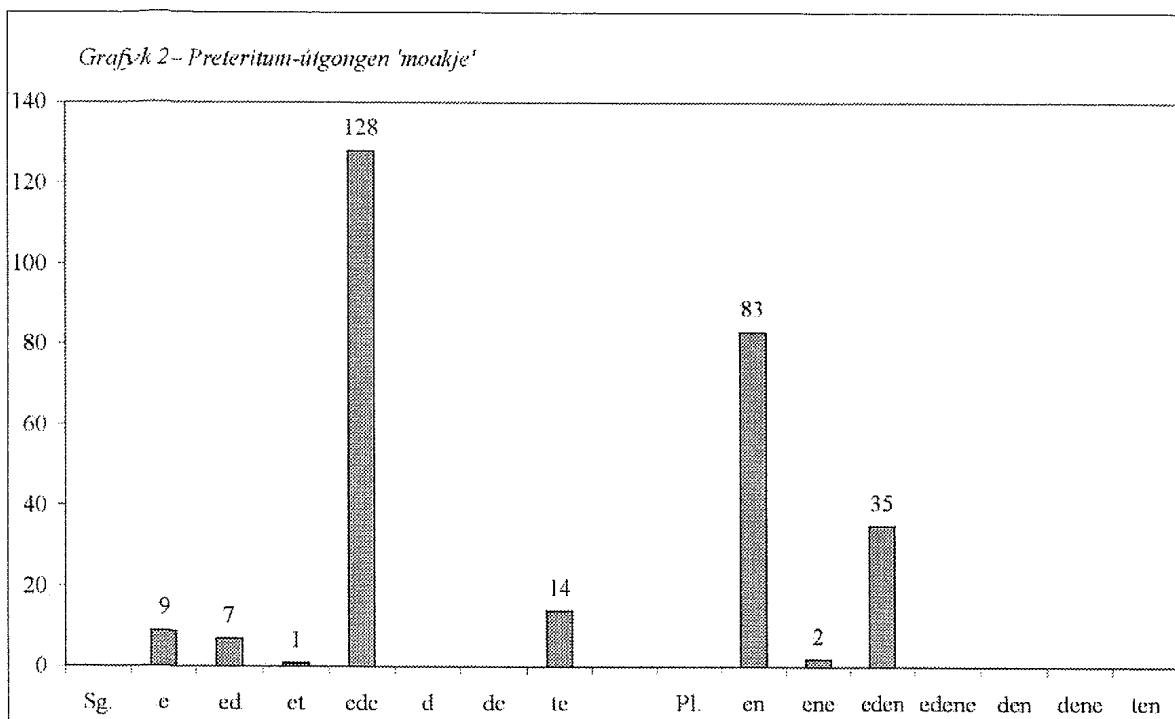
(WConcord)⁴ kinne sa frij maklik alderhanne ferskynsels besjoen en kwantifisarre wurde, ek wat de tekstomkriten oangiet.

Foar de stúdzje fan 'e útgongen like it it bêste om te beginnen mei de faakstfoarkommende swakke tiidwurden fan 'e twadde klasse. Dêr is foar socht om wurden dy't útgeane op *je* of *jen*. Dérnei binne alle útspraakfarianten byinoar socht (b.g. dy mei de dialektykske fariaasje *oa*-*aa*) mei normalisaasje op 'e Roomelster foarm (yn dit gefal *oa*).

It resultaat is aardich skokkend. Fierwei it meast komt *moakje* foar⁵, mei hast lûzen fynplakken sân kear faker as it dérnei folgjende: *kikje*. Fuort dêrmei komme dan *hoalje*, *koopje*, *hongje*, *oarbaidje*, *woonje*, *fräigje* en wat letter tusken fjirtich en tweintich kear b.g. noch *braidje*, *liuje*, *foderje*, *sloachtje*. Dat betsjut dat der foar underskate stamútgongen aardich wat materiaal beskikber is en dus de kâns om dy deleesje yn alderhanne situaasjes tsjin te kommen.

2 It tiidwurd *moakje*

Foar *moakje* wurde dan de volgende útgongen fûn:

Dat leveret meiinoar 159 gefallen op foar doetiid iental earste persoan en tredde persoan. Fan dy 159 hawwe 128 de 'klassike' útgong *-ede*, dus *moakede* ensfh. De dentaal+schwa falt njoggen kear wei: *moake*, it ferskynsel dat wy hjir analysearje wolle. Rekkenje wy efkes net mei de oare gefallen, dan is dat 6,5%.

Sjogge wy no nei dy oare gefallen, dan is by sân de lêste schwa wei-

fallen: *moaked*. Dan komt noch fjirtjin kear in tredde foarm foar, mei útgong -te. Dêr soe it by gean kinne om útfal fan allinne de earste schwa en oanpassing fan de dentaal aan de *k*, mar der soe ek ynfloed wêze kinne fan deselde útgong by dat tiidwurd yn it Heechdútsk: *machte*. (It Leechdútsk hat hjir meastentiids sterke foarmen, b.g. *möök* Book 296, *mook* Remmers 1997:114).

Yn alle gefallen is de klassike útgong noch dûdlik de normale.

Fan belang is no om te sjen yn hokker gefallen it type *moake* foarkomt. Yn fiif gefallen folget dêrby in *d*-, b.g.

Ju maake der Liuerwust fon

Dan folget noch trije kear in *j*- en ienkear in *m*- . It liket der dus op dat der wjerstân bestiet tsjin de opienfolging fan twaris sawat itselde wurdlid (*dV-dV*) (haplology mei in *moai* wurd). Mar dat jildt dus blykber ek foar de kombinaasje *dV-jV* en miskien ek foar *dV-mV*. Yn al dy gefallen giet it by dy V om lûden sûnder klam.

By it type *moaked* folget yn twa gefallen in lûd (1 x mei klam), dat dêr koe de *d* maklik as in soarte ‘Hiat-tilgung’ stean bliuwe. Itselde kin ek jilde foar in folgjende *h*- of *n*- (elk ien kear). Yn twa gefallen folget in wurd mei *d*-, mar om’t gjin inkeld pauzeteken oanjûn is, kin it dêr feitliken ek om *moake*-gefallen gean.

Nei it type *moakede* folget tweintich kear in pauzeteken, wat nei *moake* net foarkomt. It liket my ta dat de tiidwurdsfoarm yn sa’n gefal wat mear klam kriget:

*[Hi hied] n ‘Träksoaks, wier er doo [Hoske] dan mädflich
un ‘glääd moakede.⁶*

In oerienkomst mei it *moake*-type is lykwols dat dochs noch fyftjin in wurd op *d*- folget (dat is relatyf fiif kear minder faak). Dêr docht him dus gjin haplology by foar en benammen yn dy gefallen soene oare karakteristike ferskillen sitte kinne. Dan docht bliken dat it by *moakede* yn sa’n gefal hast altyd om in haadsin giet, mei *moake* yn in herhelling, b.g. fan it soarte

Dät maakede di ,Bau-Unnerniemer di maake dät fiks un ,färtich.

Dat is in type dat yn it sprutsen Sealersk planteit foarkomt en dat ek wer liede sil ta minder klam op ’e tiidwurdsfoarm yn ’e werhelling.

Fan belang is noch de twadde persoan om’t dêr troch *de*-deleesje notiid en doetiid gearfalle soene: *moakedest > *moakest. It docht lykwols bliken dat de doetiid fan ’e twadde persoan tige selen foarkomt. Yn alle materiaal fûn ik mar 10 x de útgong -*dest* as doetiid

fan *je-tiilwurden*, lykas *hoaldest*, *sakkedest*, mar neat fan *moakje*. Delees *je* fan *de* fûn ik allinne 1 x yn doetiid *foatest* neist notiid *foatest*. H type -*este* komt inkeldris foar, mar allinne yn notiid as ferkoarting fan -*est du*.

Op dat punt weagje ik as foarriedige konklúzje dat de *d(e)*-deleesje befoardere wurdt troch in situaasje mei minder klam, soms ûnder meiwurkin **g** fan haplology.

3 Doe~~t~~tiid meartal

Hiel oars as by it iental lizze de ferhâldings by doetiid meartal; dêr fine wy 120 gefallen fan, mei mar 35 kear de klassike útgong -*eden*. De rest fan 'e gefallen lit *de-útfal* sjen mei -*en*, (selden -*ene*) as útgong (*moaken*, *moakene*)⁷, dat is 70%. It type *moaken* ferskynt twa kear foarin pauzeteken, mar it type *moakeden* wol tsien kear, dat is relatyf 10/2 kear $70/30 = 12$ kear sa faak. Hjir liket in situaasje mei klam dus ek wer de klassike útgong te befoarderjen. *Moaken* wurdt yn 96% fan 'e gefallen realisearre mei [kj], wat wol in fierdere ferkoarting jaan sil. Haplology liket net mear mei te spyljen: by *moakeden* folget fiif kear *dV* wêrfan't sels ien kear *dVn (dan)*, by *moaken* sechtjin kear, dus relatyf sawat likefolle.

Dat klam meispilet, liket ek nei foaren te kommen yn de folgjende resultaten oer 15 net útsochte rigels mei *moakeden* en ek 15 mei *moaken*.

	<i>moakeden</i>	<i>moaken</i>
sinsaksint op <i>moak-</i> ¹	2	2
beklamme wurdlijd daliks dêrfoar ²	11	7
sinsaksint daliks derfoar	5	1
beklamme wurdlijd daliks dêrnei ²	6	3
sinsaksint daliks dêrnei	2	0
<i>Meiinoar aksint-situaasjes</i>	26	13

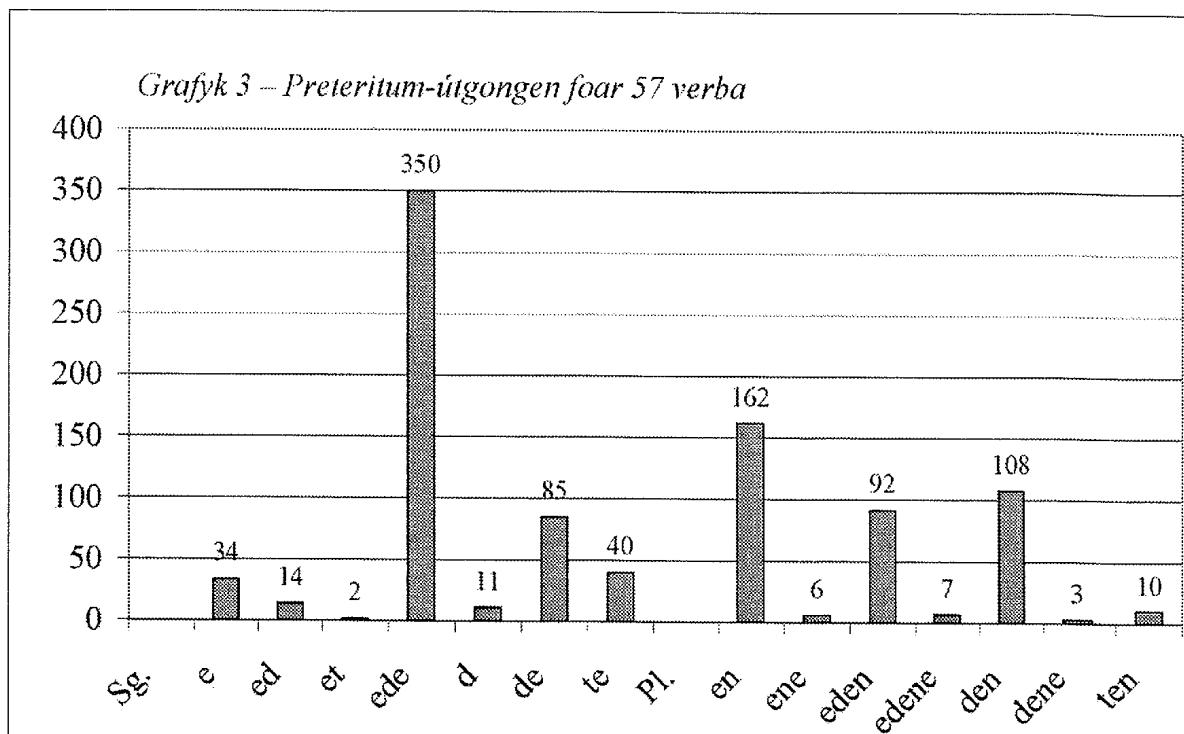
¹ mei altyd beklamme wurdlijd daliks dêrfoar
² mei ynsluten fan de gefallen yn 'e folgjende rigel

It docht blikken dat sitewaasjes mei klam twaris sa faak foarkomme op en neist *moakeden* as op en neist *moaken*. Understeande foarbylden jouwe de yndruk dat it ritme fan de hiele sin ek noch wol meispilet, mar ien en oar is net maklik te analysearjen, om't it giet om tige ûngelikense en yn 'e sprekaal faak ûnfolsleine sinnen.

Doo maakedeñ smäidens dän 'Stal eepen un lieten doo Bäiste der'ut loope
Doo Ljude maakeñ de 'Stal eepen un jaagen doo 'Swine ätter buten
Soo 'maakeden doo 'Ljude sik Ple'sier soo 'goud as t 'geen
Fon 'Uurgloowe un 'soowät, doo moaken sik sälwen bong

4 Oare tiidwurden

Op dit pas kin ris sjoen wurde nei oare tiidwurden, oft in oare stam-

útgong faaks ynfloed útoefenet. Doetiid-útgongen binne fûn foar 57 *je*-tiidwurden. Hjirunder wurde alle resultaten gearfette:

Sjogge wy by iental allinne nei it klassike *ede* en de útgong *e* mei *de*-deleesje, dan beslacht de lêste 8,85%. By meartal beslagge de *d*-leaze útgongen *en*, *ene* ferlike mei de klassike *eden*, *edene* 62,7%. Dat binne getallen dy't aardich yn 'e buert lizze by wat foar *moakje* allinne fûn is. Dêr moat wol by opmurken wurde dat de doetiid-foarmen fan *moakje* sawat in tred-depart fan it gehiel útmeitsje, yn iental likegoed as yn meartal.

Dochs binne der noch wol wat grutte útrinders. Dêr giet it yn it foarste plak by om gefallen mei in stam dy't útgiet op *l,n,r,[w]*, om't dan meastentiids de earste schwa útfalt en de *d* behâlden bliuwt. Dan giet it oer foarmen as *hoalde*, *woonde*, *woarde*, *liude*, mar dochs komme dêr yn it meartal noch wolris foarmen mei dy schwa fan foar en ek guon meartalsfoarmen mei *d*-deleesje: *tiddelen*, *woonene*, *fodderen*, *kauen*, *liuen*.

Men soe ferwachtsje dat haploglossy benammen meispilet as de stam

op *d* útgiet. En wer lit *oarbaidje* yn fierwei de measte gefallen *d*-deleesje sjen, mar *braidje* wer net:

Sg.	<i>e</i>	<i>ed</i>	<i>et</i>	<i>ede</i>	(<i>d</i>)	<i>de</i>	<i>te</i>	Pl.	<i>en</i>	<i>ene</i>	<i>eden</i>	<i>edene</i>	<i>eten</i>	<i>nden</i>	<i>ten</i>
<i>oarbaidje</i>	8			1	1				8		2				
<i>braidje</i>	1			5					2		4		1		
<i>fooldje</i>														1	
<i>mäldje</i>	1												1		
<i>wadje</i>								5						1	

Dat ferskil komt faaks om't *oarbaidje* mear wurdlijden hat en dêrtroch minder klam op 'e útgong as *braidje*.

Ferhûrding fan 'e útgongs-*d* sjogge wy by *braideten*, lykas ek by *spouketen*, *mäldeten*, alteast by it lêste wurd faaks út it Heechdûtsk. Yn *foolten* soe dan ek wolris ferhurde útgongs-*d* sitte kinne en dêrni deleesje fan 'e stam-*d*.

Opfallend is noch de deleesje fan 'e útgongs-*d* fan 'e stam yn ien kear iental *ferkloo-ede*.

It is opmerklik, dat guon wurden mei in stam op *-t* èk tige faak *d(e)*-deleesje toane:

Sg.	<i>e</i>	<i>ed</i>	<i>et</i>	<i>ede</i>	<i>d</i>	<i>de</i>	<i>te</i>	Pl.	<i>en</i>	<i>ene</i>	<i>eden</i>	<i>edene</i>	<i>den</i>	<i>dene</i>	<i>e</i>
<i>foatje</i>	8*			1					8						
<i>plontje</i>	1			2					1						
<i>sloachtje</i>	6								7		2				1
<i>wachtje</i>				2											
<i>wäitje</i>											2				

* ynklusyf 4 x *foat* + dV, b.g. *Doo foat di Pastoor oun*.

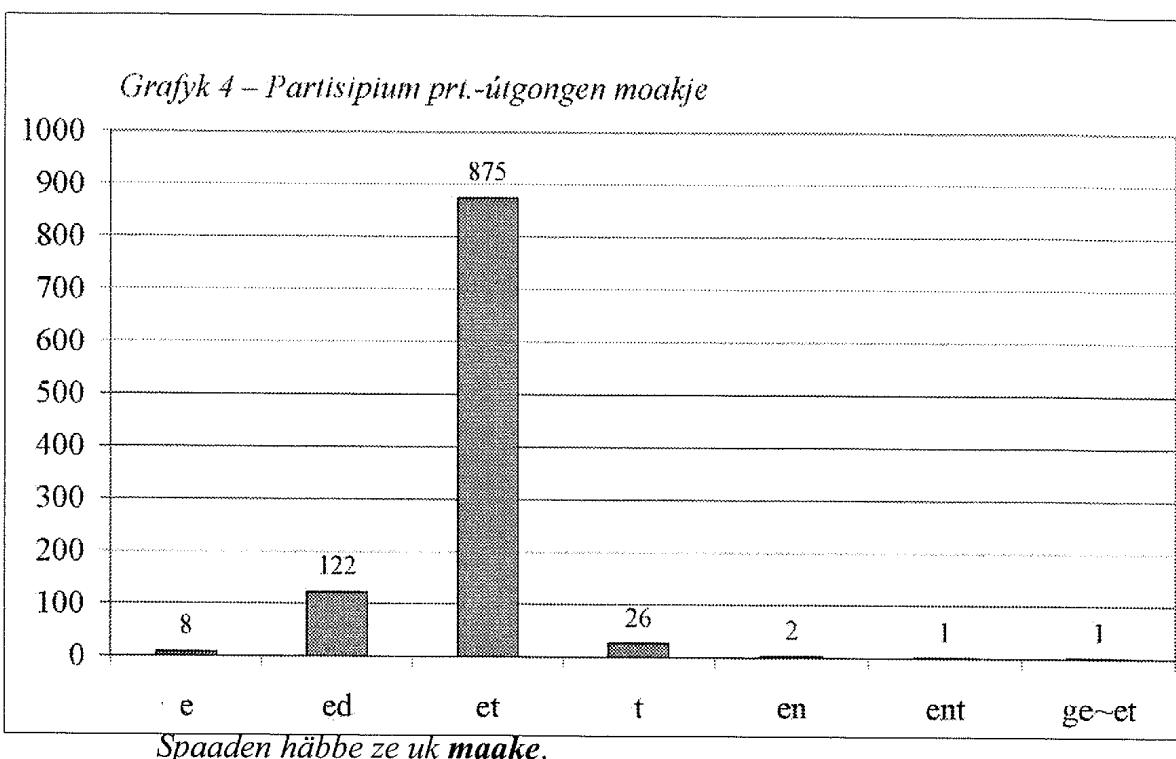
Blykber ropt de opfolging *-tede* ek haplology op. Dat is tige sterk by *foatje* (yn dit gefal yn 'e doetiid fan it skiedbere tiidwurd *ounfoatje* 'begjinne') en by *sloachtje*, beide vrij gewoane wurden. De oare trije tiidwurden binne minder gewoan en krije sa faaks mear klam.

As lêste moat noch sein wurde dat *de*-deleesje ek steurd (>/) wurde kin troch it driigjende üntsteaan fan homonymen: *drugeden* >/ *drugen* < *dreege* 'drage', *rookeden* >/ *rooken* < *ruke* 'rûke', *säideden* >/ *säiden* < *säie* 'naiae'.

5 It ôfslutend mulwurd

Deleesje fan *d* komt ek foar yn it ôfsletten mulwurd, mar folle minder as yn de doetiid. Hjirûnder folgje de resultaten fan *moakje*, mei as normale foarm *moaket*, *moaked*, de stimeaze foarm benammen foar pauzes en foar stimeaze bylûden.

De útgong mei deleesje (*e*) komt mar acht kear foar (dus minder as 1%) en allinne foar pauzes:

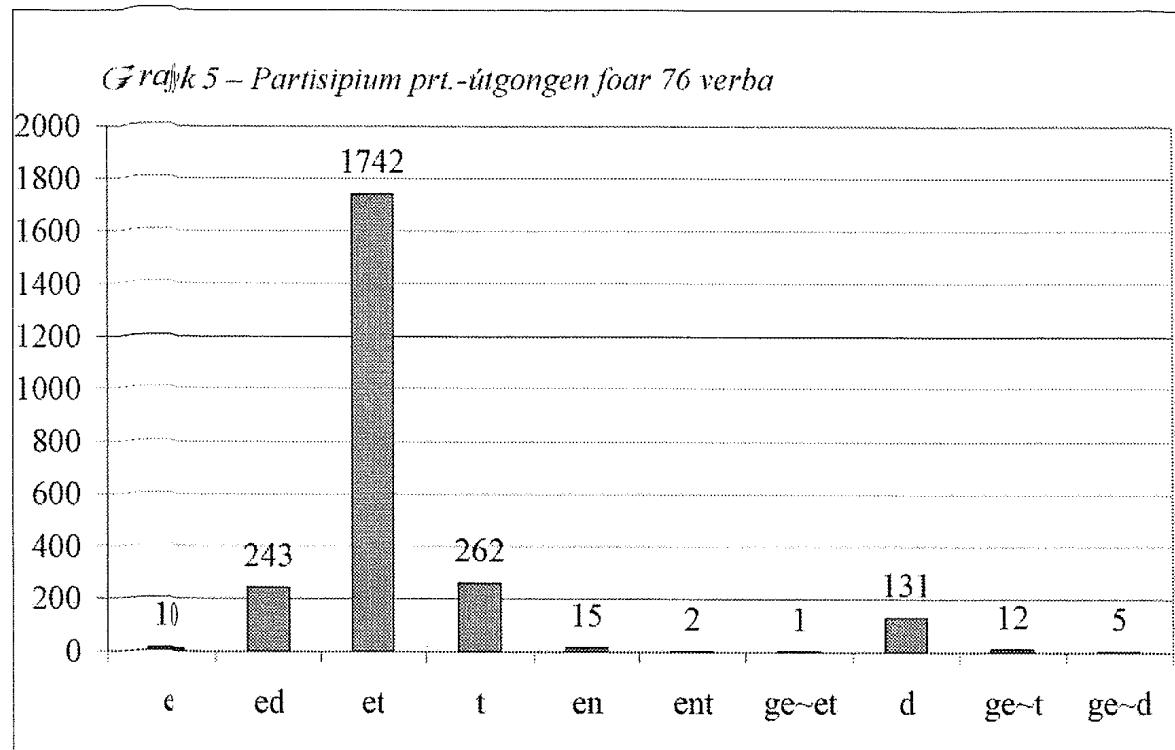
Lykwols doch blikken dat it mulwurd as gehiel al tige faak foar in pauzeteken stiet (it type *moaked* yn 73% fan 'e gefallen, tsjin it doetiid-type *moakede* mar yn 7%), dat aksintferhâldings soene hjir ek wolris tige meisprylje kinne. De mulwurdsfoarmen binne ek noch sawat trije kear sa machtich as alle doetiidsfoarmen meiinoar, mar it is net dúdlik hoe't dat ynfloed hawwe kinne soe.

De foarm *moakt* lit útfal fan de schwa sjen, mooglik troch eksterne ynfloed, krekt as by *gemaaket*. Opfallend is de sterke foarm *moaken* (faaks troch ynfloed fan in sterk *je*-tiidwurd as *woaksen*) mei as ming-foarm *moakent*.

Hjirûnder binne de resultaten gearfette foar alle 76 *je*-tiidwurden dêr't mulwurd-foarmen fan fûn binne.

It oandiel fan foarmen mei *d*-deleesje (*e*) is noch lytser, mar de foarmen mei schwa-útfal (*t*, *d*) hawwe in grutter oanpart. Dêr giet it dan benam-

men by *on* foarmen mei in stam dy't útgiet op *l*, *n* of *r*. By foarmen mei prefiks *ge-* leit ûntliening foar de hân, benammen om't dat 13 x komt fan it type *gereekend*.

De stam-*d* falt út yn 4 x *aabaiet* en 1 x adjektivysk yn *braiede Hanske*.

6 Dialektyske sprieding

Der is besocht in yndruk te krijen fan de dialektykske sprieding fan 'e *d(e)*-deleesje oan 'e typen doetiid meartal *moaken*, doetiid iental *moake* en ôfsletten mulwurd *moake*:

OPNAMEN SPREKKERS	Pret. pl.		Pret. sg.		Part.		<i>moaken</i> èn <i>moakeden</i>	Totaal opnamen
	moaken	moake	moake	moake	moakeden	moakeden		
Roomelse	12	8	1	1	2	1	3	24
Utânde (Strukelje)	18	10	4	3	4	3	10	49
Schäddel	20	6	4	2	1	2	6	65
Meiinoar	50		9		7		19	138

It liket derop dat it type *moaken* yn Roomelse mei foarkommen yn tolve opnamen fan mei-inoar acht sprekkers relatyf folle gongberder is as yn 'e oare doarpen (ferlykje it tal opnamen fan elk sawat in oere foar elk doarp yn de meast rjochtse kolom). Dat fine wy lykwols net

werom yn 'e beide kolommen foar *moake*, dêr't Strukelje krekt relatyf sterk fertsjintwurdige is. Der moat lykwols op wiisd wurde dat it hjir om sokke lytse tallen giet, dat ferliking statistysk net goed mooglik is. Boppedat is yn 'e op ien nei rjochtse kolom te sjen dat yn njoggentjin fan de opnamen *moaken* en *moakeden* foarkomme yn deselde opname (dat is meastentiids deselde sprekker). Dat wol sizze dat oare faktoaren sterker binne as de fersprieding oer persoanen en doarpen. Wy sjogge dan ek dat deleesje yn alle trije doarpen foarkomt en by meardere sprekkers. Boppedat befetsje fansels net alle opnamen **dy** tiden fan *moakje*.

7 Histoaryske ûntjouwing

De opnamen mei deleesje-gefallen binne makke fan 1970 oant 2003 en it bertejier fan 'e sprekkers leit rûchwei tusken 1890 en 1930. Yn beide gefallen kin gjin ynfloed fan 'e tiid fêststeld wurde.

No binne der noch âldere opnamen. Wat dy fan 1927 oangiet, is de kwaliteit (alteast fan myn kopy fan de Ljouwerter plaat) sadanich dat dêr min wat út ôf te lieden is. Folle better binne opnamen fan it *Lautdenkmal Reichsdeutscher Mundarten*. De opname fan Roomelse út 1937 jout as iennichst foarbyld fan ús ferskynsel, dêr't wol wer haplogeny yn meis pylje sil:

Fluks ätter n Kriech foate dät Utwannerjen wieroun.

Yn skriftlike boarnen komt deleesje selden en dan meast noch allinne let foar. Fort seit yn 1985:152: 'Neben der Pluralform auf *-eden* finden wir in der Utender Mundart eine kontrahierte Form: *-en / den / ten*: *wie makeden / maken* = wir machten; *wie laacheden / wie laachten* = wir lachten; *jo bölkeden / bölkten* = sie brüllten, *wie klageden / klaagden / klagen* = wir klagten.' De allinne Strukeljer teksten fan dat boek hawwe 30 kear *maken* tsjin 2 kear *makeden*. By alle skriuwers út Roomelse fûn ik deleesje allinne yn it ôfsletten mulwurd: 2 kear *moake* tsjin ornaris *moaked* (en 1 kear *moaken*). Yn âldere skriftlike boarnen is hast neat te finen. It âldste fynplak fûn ik alhiel by Minssen yn 1846 (1970:21):

Nu spî'lene se in e Lotteräi

ynstee fan **spî'ledene* (ferlykje noat 7; by Minssen stiet it teken 'efter it lûd mei clam). Dan komt by Siebs (1893:391) yn in ek Schäddeler tekst noch foar:

Man doo Hoangste spitsende doo Oore,

wat er ~~seks~~ (Siebs 1901:1390) ferklearret troch “syllabische Metathese” út *spitseden*. As Siebs lykwols in dV tefolle heard hat (sjoch ûnder 8) of de spreker hat b.g. sein **spitsen doo de Oore*, (mei *doo* [do] = ‘doe’) dan soe dat *spitsen west hawwe. Mar allinne al de Schäddeler útspraak *spitzenesoe Siebs op ’e doeblecht hawwe kinne.

8 Konklúzje

It Sealtersk hat as regel yn ’e twadde klasse fan ’e swakke tiidwurden de folle doetiid-útgong iental *-ede* bewarre. Yn sa’n 5 oant 10 persint fan ’e gefallen falt dêr de *-de* út, meast yn situaasjes mei minder klam en soms befoardere troch haplology. Folle mear (wol yn twa tredde fan ’e gefallen) komt dy deleesje foar by doetiid-útgong meartal *-eden*, wer yn gefallen mei minder klam en miskien ek troch ynfloed fan it sinstime, mar sùnder dat haplology meispilet; in oar meganisme dus. By it ôfsletten mulwurd ta beslút komt *d*-deleesje mar yn in goed heal persint fan ’e gefallen foar, wat jin tinke lit oan ’e situaasje yn it Skylgersk (Knop 1954:235, ferl. Meijering 1980:281).

It ferskynsel komt likegoed foar yn âldere as yn jongere opnamen en de leeftiid fan ’e sprekkers liket net mei te spyljen. It âldste fynplak fan *de*-deleesje yn ’e útgong iental is fan 1937, mar foàr de tiid fan ’e lûd-opnamen koe sa’n ferskynsel yn situaasjes sùnder klam in ûndersiker maklik üntkomme. Fierders is it yn gefallen mei haplology hast net by te fytsen foar de harker oft er no 2 kear of 3 kear *de* heard hat. As dan neifraach dien wurdt, sil hiel faak de ‘folle’ foarm derút komme, om’t dy blykber troch de measte sprekkers as de ‘echte’ beskôge wurdt, lykas bliken docht út it feit dat de Sealters sels de deleesje yn it skriuwen hast net brûke. Dêrom koe it ferskynsel oan eardere ûndersikers maklik üntgean. Foar de útgong meartal jildt itselde, mar dy is dochs wat opfälender, faaks de reden wêrom’t wy dy al yn 1846 fine.

Alles wiist derop dat de foarmen sùnder *-d-* al tige lang bestien hawwe as útspraakfarianten njonken de folle foarmen. Dêr is mei yn oerienstimming dat it ferskynsel yn alle trije doarpen en by ferskate sprekkers foarkomt, miskien wol by allegearre. Sa liket it Sealtersk noch yn deselde posysje te sitten as it Aldfrysk sa’t dat út de hânskriften nei foaren komt.

It is opmerklik dat twa wizen fan útspraak sa lang neistinoar bestean kinne yn in net-skreaune taal. It sil dêrby foaral gean om in trochgeande wikelwerking by de doetiid meartal tusken in driuw ta ferkoarting en de ynfloed fan analogy mei de oare foarmen.

Neffens Meijering (1980:281) en Werner (1993:226ff.) hat de *d(e)*-deleesje yn it Wlfr. in morfologyske funksje kriegen, mei't dêrtroch de *je*-útgong ta iennichst 'tiidsteken' wurden is yn 'e twadde klasse fan 'e swakke tiidwurden, wylst tagelyk by de earste klasse fan dy tiidwurden de temavokaal (no de earste schwa) yn 'e bûgde foarmen folslein weifallen is.

Ut it hjir presintearre materiaal docht blikken dat yn it Sealtersk de *d(e)*-deleesje lang net folslein trochset is, wylst oan 'e oare kant dy temafokaal by guon tiidwurden fan de earste klasse noch hiel inkeldris foarkomt⁸. Wol is yn ôfwiking ta it Wlfr. dy temafokaal yn beide klassen systematysk útfallen nei *l*, *n*, *r*, [w]: *hoalde*, *woonde*, mar ek *tälde*, *troalde*, foarmen dêr't yn 'e opnamen fan Minssen (1846) de folle foarmen noch njonken steane.

Oan 'e ein krije wy dan de fraach hoe't it dochs mooglik is dat in yn it Westerlauwersk Fryske al lang lyn foltôge ferskynsel yn it Sealtersk noch altyd oan 'e gong is. Dêr moat men by tinke oan de oer it algemien folle sterke wurking fan analogy yn it Wlfr., b.g. ek yn de bûging fan sterke tiidwurden. Earder haw ik dat alris witen oan 'rekonstruksje' fan in nije ferkearstaal út ferskate dialekten (Kramer 1996:219). Men kin lykwols ek tinke oan ferienfâldiging fan 'e taal as dy troch grutte kloften oarstalige minsken oanleard wurde moat, lykas Van Bree (1999:71) dat foar it Goatysk ferklearre hat. Oan sokke ynfloeden sil it Westerlauwersk Fryske folle mear bleatstien hawwe as it isolearre en soms sels as geheimtaal brûkte Sealtersk, dat dêrmei in paradys is foar it bestudearjen fan fonetyske ûntjouwingen.

Noaten

¹ Meijering hellet allinne foarmen út Wlfr. boarnen oan. Yn 'e jongere Aldeastfryske boarnen E2 en E3 (Fokkema 1953 resp. 1959) haw ik it ferskynsel net fûn. Doetiidsfoarmen fan *je*-tiidwurden komme dêr lykwols ek mar hiel inkeld yn foar: ik fûn allinne tredde persoan iental *bi hagade* (1953:92), miskien net tafallich yn sawat it iennichst ferheljende stikje fan beide hânskriften. Dochs mist dêr dus de alteast yn it Sealtersk foar deleesje folle fetberder meartalsfoarm, lykas ek yn it fan Sipma sa dûdlik behannele wichtichste stik ferheljend Ald(east)fryske dat sûnt bekend is as *Fon alra fresena fridome*, dêr't nammers de doetiid iental ek mar trijeris yn foarkomt (boarnen H1 en H2, Sipma 1947:78).

² Om't der mooglik in wikelwurking is tusken deleesjeferskynsels by de doetiid fan swakke en sterke tiidwurden, jou ik hjir fan dy lêste in gearfetting. Deleesje fan de stam-*d+e* docht him foar yn 'e tige frekwinte 'sterke' doetiidsfoarmen

diede, *ede*, *kude*, *kwiede*, *stude*, *wude*, benammen foar en nei pronomina. Yn it lêste g al wurdt oars as by de swakke *je*-ferba de koarte foarm dan ek yn meartal br k³, wat delkomt op deleesje fan in wurdlijd *den*. Om de ferh ldings d dlik te meitsje jouwe wy wat getallen foar ‘dwaan’ en ‘hawwe’:

20 <i>di man</i>	5 <i>did man</i>	2 <i>dide man</i>	4 <i>di wi</i>	1 <i>hid wi</i>	12 <i>diden wi</i>
72 <i>hi man</i>	11 <i>hid man</i>	12 <i>hide man</i>	182 <i>hi wi</i>		77 <i>hiden wi</i>

Bena men by ‘hawwe’ oerhearsket de koarte foarm. It leit foar de h n oan te nimmer dat dit ferskynsel gearhinget mei de yn it begin oanhelle ferkoarting yn ‘e no tiit fan guon fan dy tige frekwinte tiidwurden. Gefallen mei mooglike haplo-logy *haw* ik d r net by f n.

Dy deleesje komt ek al foar by Matuszak (1951) yn ’e Wenker-sin nr. 20: “*Er tat so, als h tten sie ihn zum Dreschen bestellt*”, wylst de opname fan ’e Deutsche Sprachatlas (~1880) allinne ferlies fan ’e  tgongs-e sjen lit, sels yn Sch ddel, d r’t dat yn 1951 wer net f n is:

	R	U	S
1951	<i>d�</i> ‘	<i>d�</i> ‘	<i>d�d�</i>
~1880	<i>dide</i>	<i>died</i>	<i>did</i>

Algemiene getallen binne foar dy beide tiidwurden net opnommen, om’t it kon-kord nsje-programma de koarte foarmen net  nderskiede kin fan it pronomien *hi*, resp. it lidwurd *di*. Ik jou dy getallen d rom allinne mar foar de oare tiidwurden d r’t dy ferkoarting him foardocht (‘sizze’, ‘kinne’, stean’ en ‘wurde’):

145 <i>kwi</i>	129 <i>kwid</i>	42 <i>kwide</i>	717 <i>kwiden</i>	32 <i>kwidene</i> *
1099 <i>ku</i>	690 <i>kud</i>	484 <i>kude</i>	465 <i>kuden</i>	66 <i>kudene</i>
52 <i>stu</i>	89 <i>stud</i>	97 <i>stude</i>	104 <i>studen</i>	5 <i>studene</i>
167 <i>wu</i>	1270 <i>wud</i>	840 <i>wude</i>	89 <i>wuden</i>	34 <i>wudene</i>

*ynkl. 11 *kwidne*

De ferkoarting hat benammen in sterke posysje by *kude* ‘koe’, d r’t it ek yn ’e notiid tige frekwint is. Apart is de 1 kear f ne hyperkorrekte mear-talsfoarm *kudeden*. De ientalsfoarm *kwid* liket  nderfertsjintwurdige, mar dat is om’t er eins allinne yn Sch ddel foarkomt, njonken oars *kwad*. De allinne Strukeljer foarm *w ..* is net meiteld, om’t in koarte foarm fan *woo* ‘hoe’ d r ynterferearret.

³ Mar dan miskien yn it ramt fan in mear algemiene ferkoarting: ferlykje *ko*, *kri*, *sch * neist *kon(nen)*, *krige*, *sch l(len)..*

⁴ Wconcord.zip kin ophelle wurde fan <http://pioneer.chula.ac.th/~awirote/>

- ⁵ Sealtersk *moakje* beslacht in grutter betsjuttingsgebiet as Wlfr. *meitsje*.
- ⁶ Wurdlijden mei bysûndere klam (sinsaksint) binne oanjûn mei it teken , derfoàr; dy takennig is net eksakt en kin dus by de iene sin wolris wat oars útfalle as by de oare.
- ⁷ It Schäddeler type *maakene* < *maakedene, ferg. *koopedene*.
- ⁸ By Minssen komme nochal ris gefallen foar fan doetiid- en mulwurd-foarmen op -*ed(e(n))* by oare klassen fan tiidwurden, b.g. *bállede* njonken *bálde* ‘prate’ (Minssen 1854:192). Yn myn opnamen fyn ik dat mar inkeldris werom; meiinoar 35 gefallen fan 12 tiidwurden, faak ek sterk oerlevere. Rekkenje wy dêr neffens ûndersteande tabel de ûndúdlike gefallen ôf, en ek dy’t by ôffraach genearre

OARE KLASSEN	Pret. - <i>de(n)</i>	<u>de-</u> <u>leesje</u>	Pret. - <i>de(n)e</i>	Part. - <i>ed/-et</i>	<u>deleesje</u>	Part. - <i>d/-t</i>	Ynf.& - <i>je(n)</i>	Ynf.& - <i>e(n)</i>
			& sterke	& adj.			& sterke	
(be)tjude	1		1				1	7
baue	1		34	3		68		102
boake	3		17		1	63	3	>100
floachte		2		4		15	2	11
klüütje	3						1	
mjoo	2		8					
meelke	2		1			11		57
sätte				1		70		>100
spite	1							
träffe	1		12				1	13
weeuwe	3		1	2		8	3	12
wise	+ 3		2	+ 5		5	+ _	21
	20			15			11	**

Opmerkings by **tsjûke** getallen:

be 'jü{d}ede (*d* ûndúdlik), *bau(e)de* (*e* ûndúdlik), Part. *baake*; *d*- of *n*-útfal, *floachten* < *floachteden? Pres. 3^e *hi klüütjet*, *mäindede* by ôffraach, *mälkede* by ôffraach, yn *touhoopesätte* *Rige*, *spitede* by ôffraach, *träffede* yn pl.-funksje

** >100 = ‘mear as 100’

binne, dan bliuwe as oertsjûgjende doetiidfoarmen allinne mar oer: *boakede*, *klüütjede*, *weeuwe*, *wisede*. By de mulwurdfoarmen is *sätte* ûnwiss.

Wy fine twa gefallen fan mooglike *d(e)-deleesje*: 1 kear part.perf. *baake* kin ûntstien wêze út *baaked*, mar ek út *baaken*, wylst 2 kear pret.pl. *floachten* ûntstien

weze ~~k~~n troch deleesje fan de temavokaal, mar ek troch deleesje fan *de*. Yn gjin ~~g~~éal üntstiet betizing mei de notiid (dat soe allinne by 1e en 3e persoan sg. driig~~j~~e) By ferskate fan dy tiidwurden komt yn ynfinityf en notiid inkeldris de útgo~~ng~~*je* foar neist gongber -*e* (sjoch de ien nei rjochtse kolom).

Literatuur

Book, Heinrich, Hans Taubken (1993)

Hörnlinger Wörterbuch, auf der Grundlage der Loruper Mundart, Verlag des Emsländischen Heimatbundes, Sögel.

Bree, Cor van (1999)

‘The Strange Simplicity of Gothic’, *Nowele* 35, 67-75.

Deutscher Sprachatlas, Marburg.

Hânskriftlik materiaal (ynfolle fragelisten).

Fokkema, Klaas (ed.) (1953)

De tweede Emsinger Codex, Nijhoff, ’s Gravenhage (OTR7).

Fokkema, Klaas (ed.) (1959)

De derde Emsinger Codex, Nijhoff, ’s Gravenhage (OTR10).

Fort, Marron C. (1985),

Saterfriesisches Volksleben, Texte und Zeugnisse aus dem friesischen Saterland mit hochdeutscher Übersetzung [Mundart Strücklingen], Ostendorp Verlag, Rhauderfehn.

Knop, G. (1954)

De spraakkunst der Terschellinger dialecten. Taalkundige bijdragen van Noord en Zuid 6, Van Gorcum, Assen.

Kramer, Pyt (1996)

‘Doppelformen bei einsilbigen Verben in Friesischen’. Yn: *A Frisian and Germanic Miscellany. Published in Honour of Nils Århammar on his Sixty-Fifth Birthday, 7 August 1996*. Adeline Petersen and Hans F. Nielsen ed., Odense/ Bredstedt (*Nowele* vol. 28/29).

Lautdenkmal Reichsdeutscher Mundarten (1936-37)

op <http://staff-www.uni-marburg.de/~naeser/dial-aud.htm>.

Matuszak, Hans [1951]

Die saterfriesischen Mundarten von Ramsloh, Strücklingen und Scharrel inmitten des niederdeutschen Sprachraumes. Dissertaasje (mesineskrift), Bonn.

Meijering, Hendrik D. (1980)

‘d(e)-deletion in the past tense of the class II weak verbs in Old Frisian’, yn: *Linguistic studies offered to Berthe Siertsema*, D. J.

- van Alkemade/ A. Feitsma/W.J. Meys/P. van Reenen/J.J. Spa, eds., Amsterdam, 277-286.
- Minssen, Johann Friedrich (1854)
‘Mittheilungen aus dem Saterlande. I. Vorwort, II. Das Zeitwort’, yn: *Friesisches Archiv*, H.G. Ehrentraut ed., Oldenburg, 135-227.
- Minssen, Johann Friedrich (1970)
Mittheilungen aus dem Saterlande, Im Jahre 1846 gesammelt. 3. Beend: Anhang, Fryske Akademy, Ljouwert/ Leeuwarden, nr. 372.
- Remmers, A. (1997)
Plattdeutsch in Ostfriesland, Die Mundart von Moormerland-Warsingsfehn, Verlag J. Sollermann, Leer.
- Schönhoff, Hermann (1908)
Emsländische Grammatik, Laut- und Formenlehre der Emsländischen Mundarten, Carl Winter’s Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.
- Siebs, Theodor (1893)
‘Das Saterland. Ein Beitrag zur deutschen Volkskunde’, yn: *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, 239-278; 373-410; Taf.3.
- Siebs, Theodor (1901)
‘Geschichte der friesischen Sprache’, yn: *Grundriß der germanischen Philologie*, 2de printinge, Straßburg, 1152-1464.
- Sipma, Pieter (1947)
Fon alra fresena fridome, in ynlieding yn it Aldfrysk, Koster, Snits.
- Werner, Otmar (1993)
‘Schwache Verben ohne Dental-Suffix im Friesischen, Faröischen und im Nynorsk’, yn: *Sprachwandel und Sprachgeschichte. Festschrift für Helmut Lüdtke zum 65. Geburtstag*, Jürgen Schmidt-Radefeat/Andreas Harder, eds. Tübingen, 221-237.

LETTERKUNDE

Tsjêbke Hettinga en de canon in Friesland

Ernst Brânsma (*Afûk, Leeuwarden*)

1 Inleiding

In de *Staatscourant* van 31 augustus 2005 liet de toenmalige minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen weten dat zij opdracht had gegeven voor het ontwikkelen van een canon. In de visie van de minister, en het is belangrijk dat meteen te onderstrepen, is een canon blijkbaar niet een bestaand gegeven, maar iets dat wordt benoemd door een commissie van zogenaamd wijze mannen en vrouwen. Op 16 oktober 2006 bracht de commissie, onder voorzitterschap van Frits van Oostrom, haar rapport uit.¹ In het rapport worden 50 zogenaamde ‘vensters’ benoemd die ons voldoende uitzicht moeten bieden op het verleden. De vensters liggen min of meer vast, maar binnen de vensters kunnen zaken worden aangevuld en/of gewijzigd.

Direct al kwam er vanuit met name Limburg en Friesland commentaar op de keuze van de diverse vensters, omdat er te weinig aandacht zou zijn voor de regionale/provinciale geschiedenis. In kranten en tijdschriften, maar ook op het online-forum van de commissie zelf, is sedertdien veel discussie ontstaan over deze canon. Maar zelfs al voor de commissie met haar verslag naar buiten kwam, heeft de Friese historicus Kerst Huisman gepleit voor een eigen Friese canon.²

De canon is volgens de minister ‘een geheel van elementen uit geschiedenis, cultuur en samenleving’. De minister gebruikt het woord canon dus op vrij traditionele wijze, namelijk als een model voor de samenleving, een schatkamer van richtlijnen. Het woord canon betekent in de eerste plaats ook ‘regel, richtsnoer, maatstaf’ en canoniseren wil zo iets zeggen als ‘tot norm, richtsnoer, tot referentiepunt verklaren’. Ook de commissie Van Oostrom had overigens in haar eindrapport de aanbeveling gedaan om verder te studeren op de ontwikkeling van lokale en regionale canonvorming, waarbij een speciale rol weggelegd zou zijn voor de provincies en de gemeenten.

Die handschoen is intussen opgepakt. Onlangs heeft de Provinsje Fryslân ook daadwerkelijk geld beschikbaar gesteld voor het ontwikkelen van een eigen canon.³ Onder leiding van Rinze Boersma zal gewerkt

worden aan ‘het opzetten en in werking stellen van een canoncommissie en ontwikkeling en realisatie van een Friese onderwijs canon’.

2 Begripsvorming

Volgens het woordenboek betekent canon zoiets als ‘regel, richtsnoer, maatstaf’ en canoniseren wil zoiets zeggen als ‘tot norm, richtsnoer, tot referentiepunt verklaren’. In die zin heeft de commissie Van Oostrom het begrip ook opgevat: ‘het geheel van belangrijke personen, teksten, kunstwerken, voorwerpen, verschijnselen en processen die samen laten zien hoe Nederland zich ontwikkeld heeft tot het land waarin we nu leven.’

De literaire canon is, volgens de 13^e druk van Van Dale, een ‘verzameling van literaire werken, die in een samenleving als waardevol erkend worden en dienen als referentiepunt in de literaire beschouwing en in het onderwijs’. Deze definitie is letterlijk overgenomen van J.J.A. Mooij, uit een artikel uit 1985 voor het tijdschrift *De Spektator* en komt dus nog niet zo gek lang voor in Van Dale.⁴ Ik zou de definitie vooralsnog wel willen overnemen, maar daar direct aan toevoegen dat het gaat om een set van literaire teksten die in een bepaalde samenleving *in een bepaalde tijd* als waardevol erkend worden. Met canon bedoel ik in elk geval niet een groep van klassiekers die tot de onsterflijken van een nationale literatuur worden gerekend.

Mooij meent voorts dat ‘canon’ een louter institutioneel, sociaal begrip is en een deelverzameling van een ruimere categorie die literatuur wordt genoemd. Literatuur op zichzelf is volgens hem niet beslist een sociaal begrip. Daar verschillen we van mening. Literaire kwaliteit is in mijn optiek in geen geval een van nature aan een tekst of een auteur inherente eigenschap.⁵ Literaire kwaliteit is een tijdelijke waardebepaling, die min of meer op grond van in een bepaalde gemeenschap van taalgebruikers reeks dominante literatuuropvattingen tot stand komt. Min of meer, want ook toeval en misverstand spelen een zekere rol bij het kwaliteitsoordeel. Hoe plotseling en toevallig ‘kwaliteit’ kan worden toegekend maakt, zoals ik aanstands zal laten zien, het geval van de Friese dichter Tsjébbe Hettinga zichtbaar.

De nieuwe canon, dat geheel van elementen uit geschiedenis, cultuur en samenleving, moet deel gaan uitmaken van examenprogramma’s in het onderwijs en kan bovendien andere instellingen, zoals musea, tot inspiratie dienen. Achtergrond voor dit besluit, zo schrijft de minister in een toelichting bij haar opdracht aan de commissie Van Oostrom,

is een verlangen om na te denken over de identiteit van Nederland, de positie van ons land binnen het grote Europa en de wijze waarop deze tot uitdrukking komt in het onderwijs.

3 Friesland naar een open literair systeem?

Ook in de jongste discussies over literatuur in Friesland komt regelmatig naar voren dat men op zoek is naar een herijking van de literaire traditie en naar de legitimering en definiëring van ‘Friese’ literatuur.⁶ Schrijvers, critici, lezers, uitgevers, redacteuren, bibliotheken en andere instituten die functioneren binnen het literaire veld, spelen in deze discussies allemaal een belangrijke rol. Politici evenzeer, al was het maar omdat in de Friese situatie het concept ‘taalbevordering’ altijd dwars door discussies over literaire kwaliteit speelt. Inzicht verschaffen in dit ingewikkelde systeem is mijns inziens onontbeerlijk voor de discussie over Friese literatuur.

In een literair systeem strijden de deelnemers aan het literaire leven, alleen of als groep, op strategische wijze om de legitimiteit en liefst dominantie van hun definitie van literatuur. Elke deelnemer wil daarbij niet alleen een positie innemen in het literaire veld, maar die liefst ook zo veel mogelijk verstevigen. Dat betekent dat de scheidslijnen tussen wat legitiem is in een literair systeem en wat niet, voortdurend in beweging zijn.

Door een grotere sociale mobiliteit en door verdergaande individualisering van de samenleving is er ook steeds minder sprake van consensus. De canonvorming staat veel minder dan vroeger in dienst van nationale identiteitsvorming, in het cultuuraanbod tekent de globalisering zich af. De nationale literatuur is slechts een van de vele mogelijke geworden, tal van regionale specialisaties zijn mogelijk: de Arabische wereld, Latijns Amerika en Friesland niet te vergeten natuurlijk. En anderzijds vindt er een zekere segmentering plaats op basis van sekse, leeftijd, etnische achtergrond enzovoort.

Opvallend aan de *setting* in Friesland is in de eerste plaats de schaal waarop deze processen van legitimering en definiëring van Friese literatuur plaatsvinden. De lijntjes zijn kort, de lontjes trouwens ook, en diverse mensen bekleden diverse functies tegelijk. Eén belangrijke groep ontbreekt bovendien grotendeels in dit veld en dat zijn de academici. Niet dat ze er niet zijn, zelfs Friezen halen nog wel eens een academische graad, maar anders dan in het discours in het Nederlandse literaire veld nemen universiteitsmensen, bij voorbeeld uit Groningen, Leiden

of Amsterdam, niet of nauwelijks deel aan discussies. Een oorzaak zou kunnen zijn dat de twintigste-eeuwse literatuur helaas nauwelijks wordt bestudeerd door academisch in de frisistiek geschoolde letterkundigen. En dat gegeven op zichzelf is natuurlijk eveneens van invloed op de canoniseringsprocessen in deze provincie.

Een ander opmerkelijk fenomeen is dat relatief jonge schrijvers zich de afgelopen tien, vijftien jaar actief hebben beziggehouden met een – overigens weinig vernieuwende – herijking van de literair-historische traditie. Zo maakte Jabik Veenbaas bloemlezingen van Douwe Tamminga, Obe Postma en Jo Smit, schreef Doeke Sijens een biografie over Reinder Broeksma, kwam *Hjir* met een speciaalnummer over Douwe Hermans Kiestra en verzorgde Abe de Vries uitgebreide bloemlezingen van diezelfde Kiestra en Obe Postma. Bloemlezingen die de jongste winnaar van de Gysbert Japicxprijs vergezeld deed gaan van uitgebreide, fel becommentarieerde voorwoorden. En wellicht moet in dit rijtje ook de recente ontmythologisering van het *Oera Linda-boek* door Goffe Jensma worden genoemd.

De Friese uitgevers hebben zich in dit opzicht ook niet onbetuigd gelaten, want veel oude schrijvers zijn de afgelopen vijftien jaar volop herdrukt. Nog niet eens zo gek lang geleden, vanaf 1992, heeft een groep Friese uitgevers twee reeksen met *Fryske Klassiken* uitgegeven. De reden daarvoor was simpel, een groot deel van de Friese literatuurgeschiedenis dreigde te verdwijnen en men wilde dit erfgoed niet verloren laten gaan. Daarnaast blijft uitgeverij Frysk & Frij oude meesters en meesteressen herdrukken in fraai uitgegeven bloemlezingen en tenslotte verscheen begin 2006 een nieuwe leeseditie van de verzamelde gedichten van Obe Postma, bezorgd door Tineke Steenmeijer-Wielenga en voorzien van een uitvoerige inleiding door Philippus Breuker.

Maar naast deze min of meer naar binnen gerichte, relatief conservatieve bewegingen moeten we constateren dat het literaire systeem in Friesland meer dan ooit een open karakter heeft gekregen. Natuurlijk moet in dit verband de nieuwe Nederlandstalige literatuurgeschiedenis worden genoemd, *Zolang de wind van de wolken waait*, die in 2006 onder auspiciën van Tresoar bij Bert Bakker is verschenen. Het biografieproject van Joke Corporaal over Anne Wadman, een schrijver die zich jarenlang bewoog op het grensvlak tussen Nederland en Friesland, getuigt van een trendbreuk bij de Akademy die immers maar zeer zelden systematisch onderzoek deed naar een naoorlogse schrijver. Opvallender nog is het aantal schrijvers dat in toenemende mate een kijkje om de hoek neemt bij Lemmer, Harlingen of Buitenzorg. Men stelt zich, al Fries schrijvend, doelbewust open voor een groter systeem,

namelijk het Nederlandse en bij uitbreiding het Europese. Ik haast me om hier aan toe te voegen dat ‘Operaesje Fers’ natuurlijk vanaf eind jaren zeventig al veel heeft betekend voor de export van Friese literatuur, door via de telefoon meertalige poëzie aan te bieden. Tekenend is tenslotte ook hoe uitgeverij Contact in Amsterdam steeds vaker belangstelling heeft voor Friese literatuur en dat Bornmeer in Leeuwarden, het uitgevershuis voor veel jonge Friese schrijvers, zich ook richt op Arabisch poëzie in Nederlandse vertaling.

Zelf heb ik wel eens de vraag opgeworpen wat nu eigenlijk nog het verschil is tussen Friese en Nederlandse literatuur.⁷ Langs provinciegrenzen kan die scheidslijn niet lopen, al was het maar omdat bijzonder veel Friese schrijvers al lang niet meer in Friesland wonen. En de geschiedenis van Friesland loopt al heel lang gelijk op met die van Nederland. Er is natuurlijk een verschil in taal, maar laten auteurs als Albertina Soepboer, Tsead Bruinja, Lida Dijkstra, Harmen Wind of Wilco Berga door hun gemakkelijke tweetaligheid niet zien dat de oude, door nationalistische claims geïnspireerde scherpe afbakening tussen de Nederlandse en de Friese literatuur verdwijnde is en dat ze eerder dan tot het Friese óf het Nederlandse literaire systeem toch tot beide behoren? Ik neig meer en meer tot het laatste. En dat maakt de Friese literatuur tegenwoordig tot zo’n ongemeen boeiend fenomeen.

Jonge of beginnende Friese schrijvers werken dus niet alleen effectief mee aan het opengooien van grenzen, maar lijken zich ook zeer bewust te zijn van de strategische waarde van hun stappen richting Afsluitdijk of Flevoland. Zij bewegen zich zeer weloverwogen als tweetalige dichters of schrijvers in beide literaire systemen. Albertina Soepboer zei bijvoorbeeld tien jaar geleden al in *Trotwaer*, bij het verschijnen van een vertaling van het werk van Tsjèbbe Hettinga: ‘Wêrom soene wy ús beheine moatte ta Fryslân? Neffens my moatte de grinzen iepen. Sa lang at dichters yn it Frysk skriuwen bliuwe en it Frysk foar harren de haadsaak bliuwt, giet it Frysk der ek net dea fan. Foar de takomst fan de Fryske literatuer dy’t der no net echt florissant útsjocht, it is miskien ek in oplossing. It gebiet dêr’t de poëzij ferspraat wurdt, wurdt grutter en dat is foar skriuwer, publyk en útjouwer ynteressant.’⁸ Twee jaar later verscheen haar eerste Nederlandstalige bundel, *De hengstenvrouw*, bij uitgeverij Prometheus.

Het is belangrijkend dat een jonge schrijfster als Soepboer meteen ook de strategische waarde van haar plannen ziet. In Friesland is de spoeling relatief dun, je werk wordt hier al snel uitgegeven en een mooie prijs valt er op den duur ook wel voor iedereen op te rapen, maar een overstag naar het Nederlandse systeem kan evenzeer profijtelijk uit-

pakken. Een dichter als Tsead Bruinja bijvoorbeeld, heeft in de periode 2000-2005 maar liefst zes (!) dichtbundels uitgegeven, vier Friese en twee Nederlandse. Daarnaast publiceerde hij enkele bloemlezingen en hij verzorgt nagenoeg elke week wel ergens een optreden. Een dichter die in één taalgebied functioneert zal hem dat niet snel na doen.

4 Op zoek naar een Friese canon

Om dit soort grensverkeer tussen literaire systemen nader te kunnen bestuderen zou het interessant zijn om te kijken naar de verschuivingen die optreden bij de Friese uitgeverijen. Maar minstens zo fascinerend is het om vast te stellen hoe groot de belangstelling is die Nederlandse uitgeverijen door de jaren heen voor het werk van de Friezen hebben getoond. Die lijkt alleen maar groter te worden. Zo verschenen in het voorjaar van 2006 bloemlezingen van het werk van Elmar Kuiper, Jabik Veenbaas, Abe de Vries en Cor van der Wal bij de jonge uitgeverij BnM in Utrecht. Maar ook de grote bekende anthologieën bieden een mooi uitgangspunt voor onderzoek, ik noem de *Spiegel van de Friese poëzie* (1994) of de bloemlezing *Fries Stamboek* (2000) van Alpita de Jong. Dergelijk onderzoek is echter erg tijdrovend en heb ik om praktische redenen niet kunnen uitvoeren. Ik heb me beperkt tot een minder langdurig, maar naar mijn smaak minstens zo boeiend experiment.

Om na te gaan welke werken men momenteel in Friesland als waardevol erkent, heb ik een klein onderzoekje verricht onder zo'n veertig mensen, allemaal actief in het Friese literaire systeem. Ik heb hen allemaal drie vragen gesteld. Ten eerste: wie zijn volgens u de vijf belangrijkste auteurs van de twintigste eeuw. Ten tweede: welke vijf prozawerken acht u in de twintigste eeuw het belangrijkste en in de laatste plaats, welke vijf dichtwerken zijn van het grootste belang voor die periode? Ik bespreek hier slechts kort de belangrijkste tendensen. Het meest genoemd werden, bij de vraag naar de vijf belangrijkste schrijvers: Trinus Riemersma (1938-), Anne Wadman (1919-1997), Durk van der Ploeg (1930-), Obe Postma (1868-1963) en Rink van der Velde (1932-2001).

Als ik dat rijtje van belangrijkste auteurs vaststel naar het aantal keren dat een boek van iemand is genoemd, dan treedt een kleine verschuiving op: Trinus Riemersma blijft bovenaan staan, gevolgd door Obe Postma, dan volgen twee nieuwe namen, Douwe Tamminga (1909-2002) en Jan Wybenga (1917-1994) en tot slot komt ook Anne Wadman op deze manier in het overzicht terug. Van der Ploeg en Van

der Vel dezakken een paar plaatsen en komen op gelijke hoogte te staan met Tsjêbbe Hettinga.

Met die naam is meteen ook het volgende rijtje aangekondigd, dat van de vijf belangrijkste dichtbundels: 1. Obe Postma, met zijn verzamelde gedichten; 2. Douwe Tamminga met *In memoriam* (1968); 3. Tsjêbbe Hettinga met *Frjemde kusten/Vreemde kusten* (1995); 4. Tiny Mulder met haar verzamelde gedichten en tenslotte 5. Rixt met *De gouden rieder* (1952).

Het laatste rijtje, om het overzicht even af te maken, ziet er zo uit: *De reade bwarre* (1992) en *Fabryk* (1964) van Trinus Riemersma, *De fûke* (1966) van Rink van der Velde, *De smearlappen* (1963) van Anne Wadman en tot slot *De wuttelhaven del* (1989) van Steven H.P. de Jong.

Over deze uitslag valt veel te zeggen, onder meer dat alle genoemde auteurs en/of boeken de prestigieuze Gysbert Japicxprijs hebben gewonnen en hun canonisering al vroeg is ingezet. Verder is het opvallend dat er een zwaartepunt ligt in de jaren zestig en in de periode rond 1990-2000. In laatstgenoemd decennium stierven Wadman, Van der Velde, Wybenga en Tamminga, verschenen de met de Gysbert bekroonde romans *Reade bwarre* en *De wuttelhaven del* en verscheen bovendien de bloemlezing *Spiegel van de Friese poëzie*.

Ook brak toen de relatief jonge dichter Tsjêbbe Hettinga definitief door. Hem wil ik nu graag even uit dit rijtje lichten: hij is de jongste van de hier zojuist opgesomde auteurs (hoewel geboren in 1949) maar de geschiedenis van zijn roem toont prachtig aan hoe het literaire systeem is veranderd. Dat Hettinga in het voorjaar van 2006 een uitgebreide tournee door Amerika heeft gemaakt is in dit verband veelzeggend. Zijn geval maakt zichtbaar hoe toevallig canonisering kan zijn en laat tegelijkertijd ook de hierboven genoemde verwevenheid van het Friese en het Nederlandse literaire systeem zien.

5 Tsjêbbe Hettinga

Hettinga debuteerde in 1971 met een gedicht in het tijdschrift *Alternatyf* en in *De Strikel* verscheen het gedicht waarmee hij dat jaar de Rely Jorritsma prijs won. In nauwe samenwerking met de dichter Jelle Kaspersma, een schoolvriend, publiceerde hij in 1973 de debuutbundel *Yn dit lân*, een jaar later gevolgd door *Loft, lân en see*. Beide bundels verschenen in eigen beheer en pas in 1975 verscheen Hettinga's werk bij een erkende uitgeverij, de Koperative Utjouwerij, onder de titel:

Fan lân, loft en leafde. De reacties van de critici op zijn vroegste werk moeten als zuinig worden omschreven. Tineke Steenmeijer-Wielenga wees, evenals Tiny Mulder overigens, op het overmatige gebruik van de alliteratie en op de hinderlijk aanwezige vormen van rijm. Deze ‘barokke produkten fol stylblomkes’ bevielen haar niet erg.⁹ Het weekblad *Frysk & Frij* was veel positiever, maar merkte wel op dat het spelen met taal soms een doel op zichzelf leek te worden en twintig jaar na de Beweging van Vijftig bleek dat in Friesland nog altijd niet tot aanbeveling te strekken.¹⁰ De belangrijkste vernieuwer uit die jaren vijftig, Hessel Miedema, had zijn schrijverschap spijtig genoeg al lang opgegeven. Eigenlijk was alleen de criticus Piter Yedema in *Hjir* erg enthousiast over het werk. Hij sprak bewonderend over ‘forfremdzjende ritmysk-melodyske wurdmusyk’.¹¹

Pas in 1981 verscheen een volgende bundel. Tsjêbbe Hettinga heeft in die jaren wel veel opgetreden in de provincie, dat heeft van meet af aan centraal gestaan in zijn dichterschap. Bovendien werd hij redacteur van *Hjir*, tijdschrift van een toen jonge generatie schrijvers, en dat duidt toch op zijn minst op een zekere acceptatie. Deze nieuwe bundel, getiteld *Tusken de bedriuwen troch is âlderdom*, was sterker gestructureerd dan het vorige werk en nieuw was ook de epische structuur van sommige gedichten. Maar Hettinga ging zich opnieuw te buiten aan een onbeheerst, ongeconcentreerd associatief woordspel, zo meenden recensenten. Virtuoos werk, maar erg leeg, dat was een beetje de teneur van de reacties op zijn werk. Tiny Mulder ziet er nog wel wat in, vooral als de gedichten luidop worden gelezen, maar Tineke Steenmeijer-Wielenga is opnieuw onverbiddelijk en merkt op dat Hettinga’s poëzie helaas nog onbegrijpelijker is geworden.

Daarna duurde het maar liefst elf jaar voordat opnieuw een bundel verscheen, en wederom bij een andere uitgeverij. Hettinga voltooide in de tussenliggende jaren onder meer zijn studie Fries en bleef furore maken met zijn optredens. Het programma *Hotelkeamers eigen* uit 1991 was wat dat betreft een hoogtepunt in zijn carrière. In 1992 verscheen bij uitgeverij Frysk & Frij, toevällig van zijn studiegenoot Goasse Brouwer, vervolgens de bundel *Under seefûgels /De kust*. Tsjerk Veenstra was in het *Friesch Dagblad* meteen diep onder de indruk.¹² De criticus en collega-dichter Eppie Dam erkende in *Frysk & Frij* dat zijn houding ten aanzien van de poëzie van Hettinga altijd een beetje dubbel was geweest en dat deze nieuwe bundel daarin geen verandering had kunnen brengen. Ik citeer: ‘Ik ken gjin Frysk dichter dy’t safolle taal yn syn fersen docht as Tsjêbbe Hettinga. Se wurde der kleurryk fan en machtich, mar ek bluisterich. Bombizich en barok. Minder barok as dat